

Ett fjärde är demonstrationer av sprängämnen för och överläggningar med kungar, arméchefer och andra representanter för köpare. Ett femte är vetenskapliga upptäckter och tekniska nydaningar. Ett sjätte är Alfreds litterära intressen och hans egna försök att skriva som aldrig publicerades. Ett sjunde är relationen till Bertha von Suttner och fredsarbetet, något paradoxalt med tanke på det militära intresset för Nobels sprängämnen. Ett åttonde är Alfreds egna sjukdomar. Ett nionde är allmänhistoriska skeenden som Nobel behöver relateras till. Man kan tänka sig ett annat upplägg där temana förs fram i större tidssjok. För den sakens skull kunde en översiktstabell över Alfred Nobels liv ha varit en utgångspunkt.

Det sena 1800-talet var uppfinnar-entreprenörernas tid, till skillnad från senare tiders innovationssystem där industriföretagens utvecklingsavdelningar tog över, och än senare de stora statliga forskningsstöden. Män som Edison byggde laboratorier, anställde personal och tog patent. De kunde som Nobel sluta sina liv med stora rikedomar, men också i fattigdom som Gustaf de Laval. Några jämförelser med andra innovatörer under denna snilleindustriernas tidsålder finns inte i Carlbergs bok.

Den bild av Nobels slutliga önskan som träder fram i Carlbergs bok tycks inte ha varit att skapa ett pris som skulle ha gått till personer som liknade honom själv utan snarare personer som i framtiden skulle ge en mer vetenskapsbaserad nytta. Det litterära priset tycks bottna i Alfreds stora intresse för romantisk litteratur och hans mycket självkritiska syn på sitt eget skrivande. När det gäller fredspriset kopplar Carlberg övertygande det till Nobels bekantskap med Bertha von Suttner. Innan den bekantskapen inledes 1883 hade Alfred Nobel inga tankar alls på fred. Testamentet var inte en enkel reflex av "en myriad av händelser", utan snarast resultatet av en kritisk reflektion av detta liv.

MATS BLADH

Tore Pryser, *Jødeaksjonen – og nye gråsoner: Hemmelige tjenester under andre verdenskrig* (Rånåsfoss: Svein Sands Bokforlag 2019). 332 s.

Tore Pryser, professor emeritus i historia vid Høgskolen i Lillehammer, har i många år forskat om tyska och andra underrättelsetjänster i Norden under åren 1930 till 1950. Han har spårat och utvärderat en stor bredd av historiska källor från flera länder, däribland material från den svenska säkerhetspolisen och den svenska militära underrättelsetjänsten. Hans forskningsresultat har resulterat i ett antal studier på norska och svenska: *Hitlers hemmelige agenter: Tysk etterretning i Norge 1939–1945* (2001); *Kvinnliga spioner: Agenter*

i Norden under andra världskriget (2009); *USAs hemmelige agenter: Den amerikanske etterretningstjenesten OSS i Norden under andre verdenskrig* (2010) och *Tyske hemmelige tjenester i Norden: Spionsaker og aktører 1930–1950* (2012). Nu tillgängliggör han sin gedigna forskning i populär form för en bredare publik. Det blir inga direkta nyheter, men den omfattande notapparaten tyder på en uppdatering. Pryserns huvudintresse är människor, deras sociala bakgrund, deras motiv och deras mentalitet. Han bjuder på utförliga mikrobiografier med levnadsdata, släktskapsrelationer, adresser och ibland även begravningsplatser. Hans personregister omfattar omkring 800 namn! I den aktuella boken, den fjärde i den nya serien, skriver han om "gråzoner", om förräderi och hjältemod. Han vill visa nyanser vad gäller hjältar och skurkar i andra världskrigets historia i allmänhet och i den norska ockupationshistorien i synnerhet. Han berättar om norrmän i tysk och amerikansk tjänst som blev anklagade för landsförräderi efter kriget. Han skriver om dubbelagenter, som undslapp straff, och om motståndsmän som kämpade i flera år för att bli rentvådade från misstanken att vara tyska agenter. Två kapitel behandlar aktionen mot judarna hösten 1942, därav titeln. I Norge arresterades 773 judar och sändes till Auschwitz, varav bara 34 överlevde. I aktionen deltog även den norska statspolisen, som efter kriget undgick anklagelser tack vare sina kontakter med motståndsrörelsen. Här kommer Odd Biltvedt in i bilden, som tillhörde polisgruppen i motståndsrörelsen och "rettskontoret i Stockholm", en självständig avdelning som fungerade både som norsk polismakt, åklagarmyndighet och underrättelseorgan. Pryser antyder att poliser som hade varit i tysk tjänst skyddades av sina tidigare kollegor som kanske också haft goda relationer med tyskarna. Inom kulturen och pressen beskriver han flera fall av samarbete med den tyska ockupationsmakten, som också undgick påföljder. Som Pryser också kan visa, hade "samarbetsmän" även hjälpt motståndfolk och judar att fly till Sverige. Exempelvis fick motståndsmannen Hans Cappelen sin judiska fru 1943 över till Sverige med hjälp av den norske Gespapo-agenten Henry Rinnans nätverk. Mycket kritiskt skriver Pryser om den svenska C-byrån och de inblandades privata vinstintressen, inklusive Harry Söderman, som inte får en gynnsam bild i sammanhanget. C-byrån hade även blivit infiltrerad av Gestapo som Thede Palm, gruppchef i Värmland, inte hade förstått. Om den svenska C-byråns verksamhet i Norge drar Pryser slutsatsen, att den prioriterade sina egna intressen på bekostnad av norska intressen. Likvideringen av norrmän som samarbetade med tyskarna ser Pryser inte med blida ögon. Vi får läsa om en så kallad likvideringsgrupp, ett slags domstol. Den leddes av Sverre Hovind (1912–1999), som arbetade för Norsk Hydro. I gruppen ingick också den svenske attachén Harald Edelstam (1913–1989), i dag känd som "1970-talets Raoul Wallenberg". Från motståndsrörelsen Hjemmefronten hade han fått

namnet "Svarta nejlikan". Enligt Pryser kunde även fel personer råka ut för likvidering. Så var troligen fallet med den svenske dubbelagenten Claes Bertil Warholm, som likviderades av den norske motståndsmannen Arthur Pevik. Mordet utfördes i Stockholm, den 29 juli 1944, på det norska militärkontoret, där Warholm ville träffa Knut Löfsnes. Pryser menar att Warholm hade förväxlat med svensken Per Olof Andersson, som hade gjort sig skyldig och förrått norska intressen. I alla fall handlade det om dråp av en svensk medborgare "på norsk diplomatisk grunn". Ett antal mystiska dödsfall, mest i norska motståndskretsar, får stort utrymme i boken – däribland tre påstådda självmord (Gunnar Røise, Kai Holst, Carl Günter Fischer). I detta sammanhang väcker Pryser välgrundade misstankar mot norska eliter. Men han kan (ännu) inte ge klarhet. Det blir många namn, och det är inte enkelt för läsaren att behålla översikten. Det gäller även antalet mer eller mindre tvivelaktiga uppgifter. Så i fallet med den norska drottningen Maud, gift med Håkon VII och moder till Olav V. Hon dog 1938 och begravdes i den kungliga begravningsplatsen vid Akershus fästning. På senare tid har teorin framförts att Olav V var son till Maud och Håkons livläkare. Men Pryser bjuder på en annan historia som han förknippar med en likvidering. Tre tyska läkare hade obducerat Maud och konstaterat att hon aldrig hade fött barn. Det hade gått rykten om att NS-mannen Knut Knutson Fiane skulle avslöja denna hemlighet. Han blev likviderad av motståndsrörelsen den 21 september 1944 i Oslo. Även om Pryser i första hand vill ställa frågor och väcka eftertanke är det lätt att förstå att han önskade att han "var skjønnlitterær forfatter", och att han "arbeidet med en roman" (s. 288).

Uppsala universitet, Campus Gotland

MICHAEL F. SCHOLZ

Sten Hidal, *Ivan Engnell: En bibelforskares bana* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien 2019). 153 s.

Ivan Engnell (1906–1964), professor i exegetik vid Uppsala universitet 1947–1964 och centralfigur i den så kallade "Uppsalaskolan" eller "Skandinaviska skolan", är i dag förmodligen inte särskilt känd utanför teologkretsar. I sin studie av Engnell anger Sten Hidal två anledningar till varför Engnell ändå är värd vår uppmärksamhet: dels är han av tillräckligt stor idéhistorisk betydelse att "presenteras utförligt" i en sentida auktoritativ internationell översikt över 1900-talets bibelforskning, dels är hans prägel på *Svenskt bibliskt uppslagsverk* (särskilt andra upplagan 1962–1963) betydande genom både utgivarskap och artikelförfattande. Engnell förmådde alltså göra avtryck